

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.65899>

Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	23.10.2022	Submitted date
Kabul tarihi	24.01.2023	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	28.03.2023	Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Gün, F. & Kasımhane, İ. (2023). İran'da eski Türk kültürünün izleri: Komican bölgesi kaya kültürü örnekleri. *Journal of History School*, 62, 97-124.

İRAN'DA ESKİ TÜRK KÜLTÜRLERİNİN İZLERİ: KOMİCAN BÖLGESİ KAYA KÜLTÜ ÖRNEKLERİ¹

Faruk GÜN² & İhsan KASIMHANI³

Öz

Komican, İran'ın Merkezi ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. Türk nüfusunun yoğun olarak bulunduğu bölgede Bayat boyuna mensup Türkler yaşamaktadır. Eski Türk dininde var olan yer-su inançları, birer kültür simgesi olarak günümüzde Komican bölgesindeki Türkler arasında canlı bir şekilde varlığını korumakta ve Türk kimliğini temsil etmektedir. Yer-su inançları içerisinde yer tutan kutsal kaya ve taş kültürü, bölgedeki Türklerin sosyokültürel hayatını anlama ve anlamlandırmasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir. İnsanlar kaya ve taş kültürlerini ziyaret ederken dilekler dileyerek arzularına ulaşmayı isterler. Dileklerin kabul olması durumunda kız veya erkek farkı olmadan çocuklarına farklı bir adla birlikte Kaya ismini de vermektedirler. Toplumsal hayat içerisinde bu tür fonksiyonlara sahip olan kaya ve taş kültürün İran ile Türkiye'deki halk bilimi çalışmalarına yeterince ve ayrıntılı bir şekilde konu edilmemiş olması bölgedeki kültürün Türk kültüründeki yerinin ve öneminin anlaşılmasını engellemiş, bu sebeple çalışmanın zarureti ortaya çıkarmıştır. Çalışma, bölgedeki kaya ve taş kültürü etrafında oluşan pratik ve uygulamaların belirlenerek Türk kültüründeki yerinin mukayeseli bir şekilde ortaya konulması amacıyla yazılmıştır. Kaya ve taş kültürü etrafında oluşan inanç ve uygulamalar konusunda kullanılan veriler ise 2019 yılında bölgedeki sözlü kaynaklardan derlenen bilgilerden oluşmaktadır. Derlenen veriler incelendiğinde kaynağı eski Türk inanç sistemine dayanan inanç ve uygulamaların sosyal hayatta yaşadığı, bunların çeşitli değişim ve dönüşümlerle Komican bölgesindeki Türk kültüründe hâlâ korunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Borçelü, Komican Türkleri, Kült, Kaya ve Taş.

¹ Makale yazımı yazar etki oranı: 1.yazar: %50, 2. yazar: %50.

² Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil Hazırlık Bölümü, farukgun2009@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-5755-5777

³ Bilim Uzmanı, e.ghasemkhani@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0685-2450

Traces of Ancient Turkic Cults in Iran: Examples of Stone and Rock Cults in Komijan Region

Abstract

Komijan is located within the borders of the Iranian Markazi Province. Turks belonging to the Bayat tribe live in an area where the Turkic population is concentrated. The earth-water beliefs that existed in the old Turkic religion, as a cultural symbol, preserve their existence among the Turks in the Komijan region today and represent the Turkic identity. The cult of sacred rock and stone, which has place in earth-water beliefs, fulfills an important function in understanding and comprehension of the socio-cultural life of the Turks in the region. People want realization of their wishes by making wishes when they visit the cult rocks. If their wish is granted, they give their children the name Kaya (Rock) along with another name, regardless of whether they are boys or girls. The fact that the rock cult, which has such functions in social life, has not been adequately and thoroughly discussed in folklore studies in Iran and Turkey, has prevented the understanding of the place and importance of the rock cult in Turkic culture of the region, thus revealing the necessity of the study. The study was written in order to identify the practices and customs associated with the rock cult in the region and present its place in Turkic culture in a comparative form. The data used on beliefs and practices associated with the rock cult consists of information collected from oral sources of the region in 2019. When the collected data was examined, it was found that beliefs and customs based on the ancient Turkic belief system lived in social life and are still preserved in the Turkic culture of the Komijan region with various changes and transformations.

Keywords: Iran, Borchelu, Turks of Komijan, Cult, Rock and Stone.

GİRİŞ

İlk toplumlardan günümüze kadar insanlar, belli inançlara bağlı kalarak yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Türklerin inanç yapıları da eski Türk dini olarak ifade edilen tabiat kültü⁴, atalar kültü ve Gök Tanrı inancı gibi üç temel unsur üzerine şekillenir. Bu üç unsurdan biri olan tabiat inancına göre tabiat birtakım gizli kuvvetlerin olduğuna inanılır. Bu gizli kuvvetler, Orhun kitabelerinde *yir-sub* yani *yer-su* ve *ıduk* olarak yani *kutsal* olarak ifade edilir⁵. *Iduk yir-sub*'lar yani kutsal yer-su'lar ise fiziki çevrede rastlanan dağ, kaya, taş, ağaç, yanardağ, deniz, ırmak, ateş, fırtına, gök gürültüsü, yıldırım, ay, yıldızlar, güneş gibi tabiat şekil ve olaylarından oluşur (Kafesoğlu, 1980, s.42-43).

⁴ Kült, dinlerin ayırt edici unsurlarını teşkil eden Tanrı'ya, azizlere, ecdada, putlara ya da birtakım kutsal kalıntılara yapılan merasimlerin (Aydın, 2005, s.439) bütünü olarak tanımlanabilir.

⁵ Orhun kitabelerinde yer alan *ıduk yir-sub* için bkz. (Tekin, 1998).

Eliade’nin belirttiği gibi ıduk yir-sub’lar sahip oldukları kutsallıklarını maddi yapılarıyla değil, *hierophanie* olmaları yani kutsalın taş, kaya, su, ağaç vs. gibi bir nesnede tecelli etmesi, mana içermesi veya mitsel bir eylemi hatırlatmasıyla elde eder. Dolayısıyla nesne, kendi bulunduğu ortamdan farklılaşarak ona anlam ve değer katan dışsal gücün etkisi altına girer (1994, s.20). Dışsal gücün etkisiyle dağ, taş, kaya, ağaç, su vb. gibi tabiat şekillerinin birer kült olarak görülmeleri üç nedene bağlı olarak gelişim gösterir: “a) Külte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti, b) Bu nesne veya şahıstan insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması, c) Bu inancın sonucu olarak faydayı celp, zararı defedecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı” (Ocak, 2020, s.113). Kültlerin oluşum nedenleri göz önüne alındığında insanın zayıflığı ve gücünün sınırlılığının farkında oluşu göze çarpmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de de ifade edildiği üzere insanlar zayıf yaratıldığı için güçlü olan bir yaratıcıya ihtiyaç duymaktadır⁶. Bu sebeple insanoğlu asıl yaratıcıya ulaşmanın farklı yollarını ararken söz konusu kültürleri bu araçlardan biri olarak kabul eder. Dolayısıyla kültürler, insanoğlunun zayıflıklarına karşı sığındıkları, dileklerini diledikleri, psikolojik olarak güç kazandıkları, hayata tutundukları, yaşama dair umutlarını güçlendirdikleri ve zarar görebilecekleri çeşitli durumlardan dolayı korku ile kutsala sığındıkları alanlar olması nedeniyle ziyaretgâh hâlini almasında etkili olur.

Eski Türklerde canlı ve ruhu olduğuna inanılan yir-sub’lar, Türklerin Orta Asya’dan göç ettikten sonra yurt edindikleri coğrafyalara taşınmıştır. Yir-sub’lar içinde önemli bir yer tutan taş ve kaya kültü de başta eski Türkler olmak üzere Başkurtlar, Tatarlar, Yakutlar, Altaylar, Kırgızlar, Kazaklar, Anadolu Türkleri, Azerbaycan Türkleri vb. Türk toplulukları arasında varlığını sürdürmektedir.

Kaya ve taşların canlı bir ruha sahip olmalarının dışında Türk topluluklarında onlarla ilgili kutsallık tasavvuru, insanları heyecanlandırması, korkutması, cezbetmesi ve tehdit etmesi gibi özelliklerden kaynaklanır. Bununla birlikte yine onların ihtişamında, sertliğinde, şeklinde ve renginde olağanüstü bir gerçeklik ve kuvvet görerek bir kısım taşlara kendilerinden başka bir gücü temsil etmelerinden dolayı saygı ve hürmet gösterilir. İnsanlar, taşları kendilerini veya ölümlerini korumak için gerekli olan enerjinin merkezi olarak görür, onları ruhsal fiillerinin bir elemanı olarak kullanırlar. Bu sebeple insan hayatında taş ve kayaların rolü genellikle dinî olmaktan çok büyüsel bir işlevle yer edinir (Kıyak, 2011, s.130). Taş ve kayaların söz konusu kutsallıkları insanlar tarafından bu nesnelerin etrafında kutsal bir mekânın oluşturulmasına da neden olur. Zamanla bazı kutsal kaya veya taşlar etrafında bir türbenin inşa edilmesine varan düşünceler meydana

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2022).

gelir, bazı yerlerde ise türbeler inşa edilmeden insanlar tarafından ziyaretgâh olarak kutsallıklarını sürdürürler. Dileklerin dilenmesi esnasından veya sonrasında bu kutsal mekânlarda kanlı ya da kansız kurbanlar Tanrı'ya sunulur.

Kültler her ne kadar psikolojik ve sosyokültürel etkenlerle ortaya çıksalar da zamanla bir kimliğe ait ritüelleri ve simgeleri bünyesine katarak kimliksel bir figürü sembolize eder hâle gelir. Bu sebeple Türk topluluklarının yaşadıkları coğrafyalarda kültür, kültür ve inanç kodlarının taşınmasına neden olur ve Türk kimliğinin yaşanılan coğrafyada da sürdürülmesine ve gelişmesine katkı sağlar.

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkler, Orta Asya coğrafyasında yaşarken birtakım dağlara, kayalara ve taşlara verdikleri kutsallıkları farklı coğrafyalara göçerken de devam ettirmiştir. Anadolu sahasında olduğu gibi İran coğrafyasındaki Türkler tarafından da kaya ile taşınan değer ve kutsallık sürmüştür, söz konusu gelenek varlığını korumuştur. Bölgedeki inanç ve pratikler içine İslami motifler işlenmiş bilhassa da Şii etkiler eklenerek gelenek ve mezhep olgusu birlikte yaşatılmış ve inanç ile pratiklerde değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda çalışma, İran'ın Merkezi iline bağlı Komican⁷ ilçesinde⁸ yaşayan Türklerin kaya, taş kültürüyle ilgili inançlarını ve pratiklerini kapsamaktadır. Ayrıca çalışmada bölgenin söz konusu kültürünün gerek tarihsel gerekse sosyal anlamda değerlendirilip mukayese edilmesi hedeflenmiştir.

1. Sosyal ve Tarihsel Bağlamda Komican Türklerinin Taş ve Kaya Kültürleri

Türk kültüründe yir-sub'lar bir ruha sahip olduklarına inanılmaları sebebiyle kutsal kabul edilir. Yir-sub'ların önemli unsurlarından biri olan "taşlarla ilgili inanışların ilk izleri Orta Asya'daki eski Türk inanışlarına kadar uzanmaktadır" (Kıyak, 2011, s.133). Bu sebeple Türk boylarında geçmişten günümüze taşların farklı form ve işlevlerde kullanılageldiği, bu form ve işlevlerin bazen aynı şekilde bazen de farklı değişimlerle bugüne yansıdığı görülür.

Eski Türk kültürünün devamının bir nevi vücut bulduğu Komican bölgesinde, kutsal kabul edilerek ziyaret edilen taşlar, alelade özelliklere sahip olmayıp her

⁷ Bölgenin yerli halkı tarafından *Kumuzan* kavramı kullanılmaktadır.

⁸ Geçmişte *Borçelü* veya *Bezçelü* bölgesi olarak bilinen Komican ilçesi, İran'ın Merkezi ilinin batısında, Merkezi ve Hemedan illerinin sınırında yer almaktadır. Komican ilçesinin batısında Hemedan ve Famenin ilçeleri, kuzeyinde Save, güneyinde Hondab ve doğusunda Ferahan ilçeleri bulunmaktadır. "Komican ilçesinin nüfusu 36441'dir" (Merkez-e Amar-e İran, 2022). Farklı etnik gruplardan oluşan üç köy dışında bölge halkının çoğunluğunun Türk olduğu ilçede, Bayat boyuna bağlı olan Türkler yaşamaktadır. Dinî anlamda ise ilçe nüfusunun çoğu Şii mezhebine bağlı Müslümanlardan oluşmaktadır.

birinin halk tarafından kutsal kabul edilmesi için belli sebepleri vardır. Bölgedeki taşların halk zihninde kutsal bir yer edinmesinde, geçmişin kültürel değerlerinin bir mirası olarak günümüze ulaşması, bazı taşlardaki belli işaretlerin yorumlanması ve bu işaretlerin halk inançlarıyla yoğrulmuş efsane, memorat⁹ veya mitolojik anlatılar yoluyla halk arasında yayılması etkili olur.

Bölgede gademgâh¹⁰ olarak kabul edilen kutsal taşlar üstündeki işaretler ekseriyetle Hz. Ali, onun kılıcı Zülfikar ve atı Döldül ile ilgili olmakla birlikte diğer imamzadelerle ilgili olanlar da bulunmaktadır. Murteza Ali Kaya Çırpan, Çelgezi, Döldül, Bala İmam/Yengi İmam ve Bala Ayak taşlarında Hz. Ali’ye ait olduğu düşünülen el, parmak izleri; kılıcıyla kestğine inanılan işaretler; Döldül’ün nal izleri ile birlikte imamlara ait el ve ayak izlerinin bulunduğu inanılmaktadır. Bu sebeple Kalafat; Caferi, Alevi Bektaşî kesimin dışında, İslamiyet’in girdiği her coğrafyada Hz. Ali’nin kılıcı Zülfikar ile atı Döldül’ün izlerinin toponimlerde yer edindiğini ifade eder (2016, s.25). Dolayısıyla Anadolu¹¹, İran¹² ve İran coğrafyasının dışında¹³ da Hz. Ali’nin belinin, el ve ayak izlerinin yanı sıra, kılıcıyla ikiye ayrılmış kayaların, atı Döldül’ün nal izlerinin bulunduğu iddia edilen sayısız taşta rastlamak mümkündür. Söz konusu taşlarda izlerin Hz. Ali’ye addedilmesi, onun İslam coğrafyasındaki değerini, faziletini, sevgisini, gücünü, kutsallığını göstermesi ve etrafında kerametlerin anlatılması açısından halkın belleğinde önemli bir yer teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır.

⁹ Kvideland’a göre “memorat, tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye” (Çobanoğlu, 2003, s.22) şeklinde tanımlanabilir.

¹⁰ Gademgâh, Arapça bir sözcük olan *gadem* ve Farsça *-gâh* ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Arapça’da *gadem*, *adım*; Farsça’da *-gâh* eki ise *mekân* belirten bir ektir. Dolayısıyla iki yapının birleşimiyle oluşan gademgâh, *ayak izi* anlamına gelmektedir. Gademgâh terimi son yıllarda devlet tarafından başta Hz. Ali, kılıcı Zülfikar, atı Döldül olmak üzere imamzadelerle ait izlerin görüldüğü yerlere verilen bir ad olarak kullanılmaktadır.

¹¹ Anadolu coğrafyasında Tunceli’de, Elazığ-Diyarbakır demiryolunun Sivrice kasabası civarında, Elazığ ilinin Keban ilçesinde (Alptekin, 1993, s.93), Sivas’ın Divriği ilçesinde (Özen, 1981, s.22-27), Kahramanmaraş ve çevresinde (Karaoğlu, 2015), Amasya’nın Çoban Dede tarafında, Edremit’in Duradağı üzerinde ve Mudurnu’nun Akkaş köyü (Ocak, 2020, s.126) olmak üzere daha birçok yerde Hz. Ali, kılıcı ve atı Döldül’ün izleri bulunmaktadır.

¹² İran’da Komican bölgesi dışında Erdebil’de (Beh Azin, 1356/1977, s.139), Luristan ilinin Kuhdeşt ilçesindeki Boluran köyünde (Muhemmediyan vd., 1394/2015, s.99) ve Doğu Azerbaycan ilinin Merend ilçesindeki Zunuz kasabası (Siyahpuş, 1353/1974, s.542-543) gibi bazı yerlerde Hz. Ali, atı ile kılıcına ait izlere rastlamak mümkündür.

¹³ Afganistan’ın Mezar-ı Şerif ilindeki Sümmi Döldül diye bilinen yerde Hz. Ali’nin atının nal izlerine rastlanırken Kabîl’de Karte Sahî bölgesindeki Seng-i Zülfikar adıyla tam ortadan ikiye bölünmüş kutsal bir taşın olduğu bölge halkı tarafından kabul edilmektedir (Kalafat, 2002, s.59). Ayrıca Buhara ve civarında (Ocak, 2020, s.126), Makedonya’da Babu Taşı adı verilen taş üstünde (Tanyu, 1968, s.79) ve Irak’ın Basra şehrinde taş ve kayalar üstünde Hz. Ali ile ilgili izler bulunmaktadır (Fariyabi vd., 1397/2018, s.218).

Bu nedenle kutsal kabul edilen taşlarla ilgili halkın dünyasında birçok inanç ve pratik ortaya çıkmıştır. Komican bölgesindeki kutsal taşların; uğuruna, küsleri barıştırdığına, çocuk sahibi olmada etkili olduğuna, yağmur ve kar yağdırdığına, hastalıklara ve salgınlara şifa verdiğine, ruhsal ve fiziksel sıkıntılardan arındırdığına, askere gidecekleri koruduğuna, uzun yolculukları kolaylaştırdığına, hayırlı bir evliliğe vesile olduğuna ve kayıp eşyaları bulmada kolaylık sağladığına dair birçok inanma bulunmaktadır. Kutsal taşların söz konusu güçlere sahip olması onların büyüsel bir etkiye sebep olduğunu da göstermektedir.

Bölgedeki kutsal taşların ziyaret edilmesindeki en belirleyici faktör çocuk sahibi olmakla ilgilidir. Özellikle de sosyokültürel nedenlerden dolayı erkek çocuk sahibi olmak bölgede ehemmiyet arz eder. Türk kültüründe aile soyuna verilen önemden dolayı soyun sürekliliğinin sağlanmasında çocuk bir koşuldur. Bu sebeple kısır veya devamlı düşük yapan kadınların çocuk sahibi olmaları için başvurdukları kutsal taş ziyaretlerinde Türk kültüründe önemli bir yer tutan benzeme¹⁴ ve temas¹⁵ büyülerine sıklıkla rastlanmaktadır.

Ahmet Caferoğlu, Azerbaycan Türklerinde taşların çocuk doğumunda önemli bir rol oynadığını, kadınların imamzade türbelerine giderek mezar yakınından bir taşı kucaklarına aldıklarını ve bir müddet sonra tekrar bıraktıklarını, bu uygulamayla çocuk sahibi olacaklarına inandıklarını ifade eder (Tanyu, 1968, s.74). Bu ritüele Güney Azerbaycan sınırları içinde yer alan Komican bölgesinde de rastlamak mümkündür. Bölgede Murteza Ali Kaya Çırpan, Kendi Kora, Bala İmam/Yengi İmam ve Bala Ayak taşları ile birlikte Koç ve Teke, Erenler/Doğan, Kutabad/Doğan, Ak ve Kara taşları, kadınlar tarafından çocuk sahibi olmak için müracaat edilen kutsal taşlar arasında yer alır. Erkeklerle oranla kadınların sıklıkla başvurdukları bu ziyaretlerde çocuk sahibi olmak için dualar edildikten sonra eski Türk pratiklerinden olan el sürme ve kutsal taşları öpme uygulamaları yapılır. Bu ritüellerin ardından kadınlar, Koç ve Teke ile Murteza Ali Kaya Çırpan kayalarının karşısında tıpkı Kırgız Türklerinin Manas destanında¹⁶ Çırçı'nın yaptığı gibi yuvarlanmaya başlarlar. Büyüsel işlemler vasıtasıyla Murteza Ali Kaya Çırpan kayasında kadınların, *nenni* yani *küçük bir beşiği* ikiye ayrılmış

¹⁴ Temeli taklit veya benzer işlemin benzer olayı meydana getireceğine dayanan bir büyü çeşididir (Örnek, 1966, s.36).

¹⁵ Temas büyüünde parçanın bütüne ait olduğu ilkesi yer alır ve parçaya sahip olanın, bütüne de sahip olacağı düşüncesi bulunur. Buna göre herhangi birinin saçına, tırnağına, kirpiğine, elbise parçası vb. unsurlarına sahip olan kimse, söz konusu kişi üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etki bırakma gücüne sahiptir (Örnek, 1966, s.37).

¹⁶ Manas destanında Cakıp Han, Çırçı'nın kutsal mekânları ziyaret etmeyip buralarda yuvarlanmaması sebebiyle çocuk sahibi olamadıklarına inanmaktadır (Yıldız, 1995, s.537).

kayanın ortasına koymaları benzeme büyüsunün; Erenler/Doğan ve Kutabad/Doğan taşlarında ise kadınların, kutsal kayaların yanında bulunan küçük taşlardan bir tanesini alıp dileklerinin kabul olmasından sonra getirmeleri ise temas büyüsunün bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Yine Koç ve Teke, Kendi Kora, Bala İmam/Yengi İmam, Bala Ayak, Ak, Kalem ve Bezir taş ve kayalarına çocuk sahibi olmak veya diğer dileklerinin kabul olup olmayacağını anlamak için küçük taşları sürterek yapıştırma uygulamaları yapılır. Küçük taşların, kutsal taşlara sürtülmesi sonucu belli bir süre yapışması durumunda dileklerin kabul olacağına, yapışmaması durumunda kabul olmayacağına inanılması temas büyüsunüne bir örnektir.

Çocuk sahibi olunup olunmayacağına dair bir diğer uygulama çivi çakma, ip veya giysi parçaları ile ilgilidir. Çocuk sahibi olmak isteyen insanların, Murteza Ali Kaya Çırpan kayasına çivi çaktıklarında çivinin kayaya rahat bir şekilde girmesi durumunda çocuk sahibi olunacağına, eğilip girmemesinde ise çocuk sahibi olunmayacağına inanılır. İp veya giysi parçaları ile ilgili olan uygulamalarda ise kadınlar, ipleri veya giysilerinden kestikleri bir parçayı kayaya çaktıkları çiviye bağlarlar. Rüzgârın nesnelere yerinden oynatması durumunda çocuk sahibi olacaklarına inanmaları temas büyüsunün örnekleri olarak karşımıza çıkar.

Bölgede çocuğun cinsiyetinin belirlenmesi işlemi esnasında da birtakım büyüsel uygulamalar yapılmaktadır. Murteza Ali Kaya Çırpan kayasında kadınların, ikiye ayrılmış kayanın ortasına koydukları küçük beşiklerin içine *püş* yani *ağacın kurumuş ince yaprağının* düşmesi durumunda kız, *rig* yani *çok ince bir taşın* düşmesi durumunda ise erkek çocuk olacaklarını düşünceleri, benzeme büyüsunün gücünden faydalandıklarının göstergelerindedir.

Türk kültüründe önemli yer tutan unsurlardan biri de isim verme geleneğidir. Belirlenen isimler, şahısla hemhâl olacağı ve onun karakteri üzerinde etki bırakacağı düşüncesiyle özenle seçilmektedir. Örnek'in ifade ettiği gibi isim verme işlemi sırasında sempatik büyü düşüncesine göre biçim ve öz arasında bir bağlantı bulunur ve dolayısıyla hayatta çok yaşamış kimselerle kaya, taş vb. gibi canlı ve cansız varlıkların adları da sahiplerine yaşama ve kaya, taş gibi sağlamlık verir (1966, s.67). Söz konusu uygulama Başkurt Türklerinde, bebeğin sağlıklı ve uzun ömürlü olmasını sağlamak için *Taş* kelimesini içeren Taştimer, Taşbulat gibi isimlerin çocuğa verilmesiyle (Khisamitdinova, 2019, s.217); Anadolu'da ise kutsal *Satı* taşının ziyaret edilmesi sonucu dünyaya gelen çocuğa Satı veya Satılmış isimlerinin verilmesiyle karşımıza çıkar (Tanyu, 1968, s.83-84). Aynı uygulamaya Komican bölgesinde çocuğu olmayanların veya çocuğu olup da kısa süre sonra hayata veda eden ailelerin çocuklarına *Kaya* ismini vermelerinde

rastlanılmaktadır¹⁷. Kutsal taşlara ziyaretler, yapılan büyüsel işlemler ve edilen duaların bir sonucu olarak kutsalların çocuğu bahşettiği düşünülür ve bu ismin verildiği çocuğun kutsal kayaların koruması altına alındığına inanılır. Bu durumda çocuk sahibi olan aile tarafından kız veya erkek farkı olmadan ilk isim olarak Kaya ile birlikte ikinci bir isim daha kullanılır. Söz konusu uygulamada “Müslümanlığı kabul etmiş olan Oğuzlarda ise iki ad oluyordu. Bu adların ilki yeni Müslüman adı, diğer ise boy ve soy mensupluğunu gösteriyordu” (Beydili, 2004, s.23). Dolayısıyla bu inancın günümüz Komican bölgesinde benzer bir şekilde sürdürüldüğü ve isimlerin seçilirken Arapça bir isimle birlikte doğaya ait olan Kaya isminin verildiği görülür. Bölgede Kaya Ahmet, Kaya Murat, Kaya Sadık, Kaya Hüseyin, Kaya Hasan, Kaya Mehmet, Kaya İsmail, Kaya Rıza gibi erkek isimleri; Kaya Sultan, Kaya Zehra gibi kız isimlerine ait örnekler bulunur. Ancak Kaya ve Arapça isimlerle kurulan adların yanı sıra Kaya ve Türkçe isimlerle kurulan şekillere de rastlamak mümkündür. Bu duruma bölgede kullanılan Kaya Begim ve Kaya Hanım adları örnek olarak gösterilebilir.

Büyüsel işlemlerden temas büyüünden faydalanılan uygulamalardan biri de hastalıklardan kurtulma ve şifa bulma esnasında yapılan ritüellerdir. Bölge halkı, dualarını edip dilek dilerken hastalık ve salgınların bitmesi, şifanın verilmesi için kutsal taşları öperler ve Bezir taşında olduğu gibi üstüne otururlar. Yine Komican bölgesinde öksüren çocukların şifa bulması için giysileri kutsal taşlara sürtülür ve bu elbiseler çocuğa giydirilir. Bu uygulama ile taşlardaki gücün ve sağlamlığın insan vücuduna geçeceğine inanılır.

“Türk kavimlerinde çok eski devirlerden beri yaygın bir inanca göre, büyük Türk tanrısı Türkler’in cediti alasına yada (yahut cada, yat) denilen bir sihirli taş armağan etmiştir ki bununla istediği zaman yağmur, kar, dolu yağdırır, fırtına çıkarırdı” (İnan, 1986, s.160). Komican bölgesinde yağmur veya kar yağdırma pratikleri esnasında geleneğin değişerek günümüze ulaştığı ve bu uygulamaların Kendi Kora ve Çelgezi kutsal taş ziyaretleri esnasında ortaya çıktığı görülür. Kuraklığın baş gösterdiği dönemlerde kadınlar, Kendi Kora taşını ziyaret ederek ilk önce dua ederler, ardından yağmur veya karın yağması için erişte aşı¹⁸ pişirip kutsal kaya için yapılmış olan kümbetin üstündeki oluklardan dökerler. Erişte aşının kalanı ise bölgedeki insanlara dağıtılır. Diğer bir uygulamanın görüldüğü Çelgezi taşında ise insanlar, yağmur veya karın yağmadığı zamanlarda taş yanında namaz kılarak dua ederler. Bölgede söz konusu ritüellerin ardından yağışların başladığına inanılır.

¹⁷ Komican bölgesi ad verme geleneği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Kasımhane, 1397/2018, s.143-149).

¹⁸ Nohut, fasulye, ıspanak, kişniş, soğan ve zerdeçalın pişirildikten sonra erişte ve kurutun ilave edilip üstüne yağda kızartılmış soğan ve kurutulmuş nanenin eklenmesiyle yapılan bir tür yemek.

Komican'da taş ziyaretleri sırasında tespit edilen geleneklerden biri de obo ritüelidir¹⁹. İnan'a göre obo, "eski zamanlarda Orta-Asya'da, değişik sülalelere ait koruyucu ruhların hüküm sürdüğü, dağ geçitlerinde ya da dağ sırtlarında bulunan, etrafında ibadetlerin yapılıp, kurban ve adakların sunulduğu taş yığınlarından oluşmuş tepe" manasına gelir (Güner Dilek, 2015, s.48). Obo ritüelinin temelinde yolculuğa çıkan insanların yolculuklarını problemsiz bir şekilde tamamlaması yatar ve bu sebeple taşlar üst üste dizilir. Komican bölgesinde tespit edilen ritüelin ise temelde aynı kalmakla birlikte farklı bir şekilde devam ettirildiği tespit edilmiştir. Komican bölgesindeki Murteza Ali Kaya Çırpan kutsal kaya ziyareti esnasında insanlar, ana noktaya yaklaşık bir veya bir buçuk kilometre kala taşları tabanda geniş, yukarı gittikçe daralan konik biçiminde ve üst üste gelecek şekilde yığarlar. Yığılan taş sayısı, Altay Türklerindeki obo ritüelinde²⁰ olduğu gibi ziyarette bulunan kişi sayısı veya aile üyelerinin sayısı kadar olabilir. Taşların üst üste yığılması esnasında ritüeli gerçekleştiren kişiler tarafından saygı sınırlarının dışına çıkılmamasına özen gösterilir ve dualar edilir. Bölge insanının durup ana taşta selam verdikleri yere *selamgâh*, yapılan ritüele de *gülür* adı verilir. Bölgedeki insanlar tarafından taşlar "Esselamu aleykum ya veliyullah, esselamu aleykum ya resülullah ve esselamu aleykum Ya Ali ibn Abi Talib" şeklinde selamlanır.

Komican bölgesinde taşlarla ilgili bir diğer inanç ise Erenler/Doğan ve Kutabad/Doğan taşları etrafında görülür. Bölgedeki Erenler/Doğan ve Kutabad/Doğan taşları, tıpkı Başkurt Türklerinde²¹ olduğu gibi canlı bir varlık olarak tasavvur edilir ve kutsal taşların kadın gibi doğurup yavru taşlar meydana getirdiğine inanılır. Türk kültüründe bütün doğan ve hareket eden taşların dünyamıza gökten geldiğine dair inanç, aslında kozmik bir bilginin yansımasıdır (Bayat, 2006). Çünkü tabiat varlıklarına kişilik ve şahsiyet vermek mitler ve mitolojinin ana karakterlerinden (Ögel, 1995, s.451) biri olarak kabul edilir. Dolayısıyla Erenler/Doğan ve Kutabad/Doğan taşlarının üreme fonksiyonun bulunduğu dair düşünce onların antropomorfik bir özelliğe sahip olduklarını gösterir. Çocuk sahibi olmak özellikle de erkek çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar, kutsal taşları ziyaret edip dileğini diledikten sonra taşları öper ve yavru taşlardan birini yanına alır. Çocuk sahibi olduktan sonra alınan taşlar geri getirilir, aksi takdirde kutsal taşlar tarafından başlarına bir felaket veya bela geleceğine inanılır.

¹⁹ Obo ritüelinin menşeinin Moğolistan olduğuna ve zamanla Altaylara oradan da Anadolu sahasına geldiğine dair görüşler bulunmaktadır (Eroğlu, 2020, s.47).

²⁰ Altay Türklerindeki obo ritüeli için bkz. (Güner Dilek, 2015, s.45-54).

²¹ Başkurt Türklerindeki taş kültürü için bkz. (Khisamitdinova, 2019, s.215-218).

Dileklerin dilenmesi esnasında yapılan ritüellerden diğeri de bir nevi adak olarak sunulan mum, muşi²² veya çırağ yakma geleneğidir. Söz konusu geleneğin kökeni İslamiyet öncesine dayanır ve Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinin ardından da sürdürülür. Mum yakma geleneğinin Yahudilik, İslamiyet ve Zerdüştlük gibi inançlarda metafizik ve kutsal bir yeri vardır. İran’ın eski inançlarından biri olan Zerdüştlükte Tanrı’ya ulaşmak ve onu bulmak için ışığa ihtiyaç duyulur ve dua ederken ışığa doğru durulur (Boyce, 1975, s.455).

Komican’da kutsal kabul edilen taşlara yapılan ziyaretlerde dileklerin dilenmesi sırasında veya dileklerin kabul olmasından sonra eski bir Türk geleneği olarak kanlı veya kansız kurbanlar²³ sunulur. Kanlı ve kansız kurban, Gökbel’in ifade ettiği gibi Türklerin, genel olarak ataların ruhlarını, iyeleri ve Tanrı’yı memnun etmek, onun rızasını kazanmak, isteklerini ona kabul ettirmek için yaptıkları bir ritüeldir (2000, s.182). Dolayısıyla kutsal kaya ve taşların koruyucu ruhlara sahip olmaları sebebiyle nezir yani adak olarak sunulan kanlı kurban geleneğinin Kaşgarlı tarafından Şamanizm kökenli olduğu ifade edilir (İnan, 1952, s.21). Kanlı kurban uygulamaları, küçükbaş bir hayvanın kesilip kutsal taş yanında pişirilerek ziyaretçilere veya fakirlere dağıtılmasıyla yapılır. Murteza Ali Kaya Çırpan kayasına ziyaret gerçekleştiren çiftçiler, kutsal kaya yanında dua ettikten sonra hasatlarının bereketli olması için kurbanlarının kulaklarına birer çizik atıp 7 kez etrafında dolandırırılar. Kurbanlar kutsal taşın etrafına dolandırıldıktan sonra kesilir. Aynı ritüel Anadolu sahasında farklı kültürler etrafında yapılır. Muğla’daki Çiçek Baba ziyaretleri esnasında ziyaretçiler adak kurbanlarını 7 kez mezar etrafında dolaştırdıktan sonra kesmektedirler (Önal, 2003, s.106). Kansız kurban uygulaması ise İnan’ın belirttiği gibi saçı adıyla da geçmekte ve her kavmin kendi emeği ile kazanıp kendisi için değerli saydığı nimetlerin dağıtılmasıyla oluşmaktadır (1976, s.54). Bölgede kansız kurban ya da saçı olarak fetür²⁴, süt aşı²⁵, erişte aşı bazen de toplumun ekonomik durumuna bağlı olarak sadece çay ve şeker dağıtımıyla gerçekleştirilebilir.

²² Etrafi aydınlatmak için içine benzin konularak yakılan bir tür çırağ çeşididir.

²³ Kanlı kurbanlara *tayılga* veya *hayılga* denildiği gibi kansız kurbanlara da *saçı*, *saçılga* veya *çaçılga* denir (İnan, 1976, s.54). Kanlı kurban geleneği, “Hunlarda atalara, Gök-Tanrı’ya, yer-su ruhlarına, Kitanlarda yer ve göğe, Göktürklerde Tanrı’ya, atalarının mağaralarına ve ruhlara, Kırgızlarda Tanrılara, ruhlara, sulara ve ağaçlara, Altaylılarda ruhlara ve Tanrıya ve İskitlerde Tanrılara sunulurak diğer bütün Türk boylarında da” (Gökbel, 2000, s.183-184) sürdürülmüştür.

²⁴ Un, su, süt, şeker, az miktar yağ ve acı hamur yani maya karışımıyla yapılan hamurun tandırda pişirilmesiyle elde edilen tatlı bir yiyecek türüdür (Gün ve Kasımhane, 2023, s.131).

²⁵ Buğdayın ilk önce suda pişirilip ardından güneşin önünde kurutulmuş hâline petle adı verilir. Bir gün suda bekletilen petle ile süt ve zerdeçalın karışımıyla elde edilen bir çorba türüdür (Gün ve Kasımhane, 2023, s.131).

Kutsal taş ziyaretlerinde dileklerin dilendiği ve kanlı ile kansız kurbanların sunulduğu belli günler bulunmaktadır. Bölgede taş ziyaretleri, İslamiyet'in etkisiyle perşembe akşamları ve Sefer ayının 28. gününde; mezhebin etkisiyle Muharrem ayının 10. günü yani aşure gününde; geleneğin etkisiyle Nevruz Bayramı'nda ve Sizdebeder²⁶ gününde; mevsimlere bağlı olarak da ilkbaharın 60. günü²⁷, yaz ve sonbaharda yapılmaktadır.

Türk kültürünün sosyal yapısında yeminler, kutsal nesnelere üzerine edilmektedir. Bu sebeple taşlar; büyü, hastalık sağaltımı, uğur, dilek, çocuk doğurma, yağmur yağdırma ve duada olduğu gibi yeminde de kullanılır (Tanyu, 1968, s.34). Komican'da Kendi Kora kayası üstüne "Kendi Kora'ya and olsun" şeklinde yemin edilmesi halkın inanç ve zihin dünyasında taşların kutsal nesnelere olarak konumlandırıldığına işaret eden taşın ruhuna yapılan seslenme türündeki bir dua olduğunu da ifade eder.

Türk kültür tarihinde kutsal taşlar, efsanelere konu olup dünyanın yaratılış efsanelerinde kurtarıcı bir fonksiyona sahip olmuştur. Uygurların Kutlu Dağ efsanesinde, kutsal kayanın sosyal hayatın bir parçası olarak varlığın ve yaşamın bir sembolü olarak yer aldığı görülür (Tanyu, 1968, s.35-36). Bu inanişe benzer bir durum Komican bölgesindeki Ak taş etrafında anlatılan memoratta görülmektedir. Ak taşın, bölge halkını korumak için geceleri sokaklarda dolaştığına inanılmaktadır. Bölgede kutsal kaya ve taşların geçmişten günümüze ulaşarak halkın günlük hayatındaki bir inanç noktasında yer alması ve varlığını idame ettirmesi efsane ve memoralara konu olmuştur. Efsanelerin temel özelliklerinden biri olan *inandırıcılık* vasfının bulunması, insanların bu anlatıları gerçeklik üstüne kurgulamasına neden olur. Bölgede anlatılanların insanların inanç dünyalarında önemli bir yer tutan Hz. Ali ve diğer imamzadelerle ilintili olması dinleyiciler için anlatılardaki gerçeklik derecesini artırır. Söz konusu durum Murteza Ali Kaya Çırpan kayasında efsaneler yoluyla; Ak ve Kara taşlarda ise memoralar aracılığıyla aktarılır. Koç ve Teke kayasında ise memorata bağlı mitolojik bir anlatım söz konusu olup Eliade'nin ifade ettiği gibi taşların kutsallığı göksel kökene dayandığı için yukarıdan gelen pek çok şeyin büyü ve kutsal güçlerle donandığına inanılır (2002, s.48-50). Dolayısıyla bölgede koç ve

²⁶ Sizdebeder, Nevruz Bayramı'nın 13. gününde insanların ailesi ve akrabalarıyla birlikte yeşil alanlara çıkması ve öğle yemeklerini ev dışında yaparak yedikleri bir gündür. Söz konusu günde genelde bayram için yapılan *göyü* yani *tohumlanmış yeşillik* akarsulara bırakılır. Sizdebeder günü oyunlar oynanır, müzikler eşliğinde danslar edilerek eğlenceli bir şekilde kutlanır (Gün ve Kasımhanı, 2023, s.128).

²⁷ İran'da doğaya çıkılan bir gündür. Komican Türkleri bu güne *altmış*, Farslar ise *şest-e behar* demektedirler.

tekenin gökten yere inene kadar dövüşmeleri ve yere düştükleri esnada taş kesilmeleri ile ilgili anlatılar, kozmik bir hafızanın ürünüdür.

Türkler, Orta Asya'dan batıya doğru gerçekleştirdikleri göçlerde yerleştikleri coğrafyalara kültürel simgelerini ve inançlarını taşımışlardır. Bölgede, eski Türk dininin devamı olarak taşların ruhu olduğuna ve Tanrı tarafından buraların korunduğuna inanılır. Tanrı'ya yakın, kutsala sığınılan mekânlar olarak kabul edilen taşlarla ilgili inanışların birçoğu Türklerin İslamiyet'e girmeden önceki inanışlarından olan atalar kültü ya da yir-sub ruhları ile bağlantısının bulunduğunu bu sebeple İslamiyet'e girdikten sonra da bu inanışların gelenek hâlinde Komican'da muhafaza edildiğini gösterir. Bölge halkının dileklerini kutsal taşlara dilemeleri, kutsal taşların ruhları aracılığıyla yaratıcıya yaklaşmaları anlamına gelir. Dolayısıyla bütüncül bir anlayışla bakıldığında Komican'da kutsal kabul edilen taşlarla ilgili tespit edilen durumlar, Türk kültür ve inanç dünyasındaki şekilleriyle ortaklıklar taşımaktadır.

2. Taş ve Kaya Kültü Örnekleri

Kaya ve taşlar şeklinde tasnif edilebilen bölgedeki kültler şu başlıklar altında sıralanabilir:

2. 1. Kayalar

2.1.1. Murteza Ali Kaya Çırpan Kayası

Murteza Ali Kaya Çırpan kayası, Seycan ve Terlan köyleri arasındaki bir dağ üstünde bulunan beyaz renkli bir kayadır. Söz konusu kayanın Hz. Ali tarafından kılıcıyla ikiye ayırdığı düşünüldüğü için kutsal kabul edilir. İkiye ayrılmış olan kayanın içinden ayva kokusunun geldiği ifade edilir (KK-17).

Murteza Ali Kaya Çırpan kayasının ziyaretine Sizdebeder günü, sonbahar mevsimi ve diğer önemli gün ile gecelerde gidilir. Ziyarete sadece yakın köyler veya Türkler değil, Arak bölgesinin birçok yerinden farklı etnik gruptaki ziyaretçiler uğrarlar (KK-10, KK-15, KK-16).

Ziyaretçiler, hayırlı bir evlilik yapmak, iş sahibi olmak, dert ve sıkıntılarından kurtulmak, şifa bulmak için kaya yanında dua ederler. Ayrıca çiftçiler de ekin ve buğday hasatlarının bereketli olması gerekse de bir sonraki yıl hasadın daha fazla olması için ziyaret ederler. Bu sebeple çiftçiler yılda bir defa kayanın ziyaretine giderler. Bu ziyaret sırasında kurbanın kulaklarını bıçakla çizerler, kurbanı kayanın çevresinde 7 defa dolandırıp kurban ederler ve etiyle yapılan yemeği de kaya etrafındaki insanlara ve fakirlere dağıtırlar. Çiftçiler bunu yapmadığı takdirde Allah'ın lütfuna saygısızlık yapmış olacaklarını düşünürler (KK-10,

KK-15, KK-16). Öte yandan yeni bir ev veya araba alındığı zaman da kaya ziyareti yapılır (KK-16).

Murteza Ali Kaya Çırpan kayası, çocuk sahibi olmayan kadınların sıklıkla müracaat ettiği yerlerden biridir. Kadınlar çocuk sahibi olmak için adak adarlar. Çocuk dileği olan kadınlar dileğini diledikten sonra kayanın yanında yuvarlanırlar (KK-10). Dualar kabul olup çocuk dünyaya geldikten sonra da kaya yanında adak olarak adanan kurbanlar kesilir. Bölgede doğan çocuklara ikinci bir isimle birlikte Kaya ismi verilir (KK-11, KK-13, KK-15, KK-17). Dünyaya gelen çocuk erkekse Kaya Ahmet, Kaya Muhammed, Kaya Ali, kız ise Kaya Hanım, Kaya Sultan, Kaya Zehra gibi isimler verilir (KK-11, KK-12, KK-15). Kaynak kişi olan Kaya Ali Babayi, hem kendi isminin hem de annesi Kaya Nisa'nın, halası Kaya Saadat'ın ve dayıları Kaya Hüseyin ve Kaya Yusuf'un adlarını bu kayadan aldığını ifade eder. Ayrıca büyüklerinden edindiği bilgiye göre çocuk sahibi olmak isteyen ninesinin kayayı ziyaret edip dua ettikten sonra düşük olayları son bulur. Kaynak kişi, her yıl bu kayanın yanında kurban kesen bir yakının kurbanını artık köyde kesmeye başlamasının ardından hastalıklara yakalandığını ifade eder. Bunun üzerine aile bu bölgeden göç etmek zorunda kalır. Ardından aile, kestikleri kurbanı kaya yanında kesmedikleri için kabul olmadığını ve sıkıntılara düşer olduklarını anlar. Belli bir süre sonra tekrar bir kurban alıp bu kaya yanında kestiklerini ve ailenin bela ve hastalıklardan kurtulduğunu anlatılır (KK-14).

Kaya ziyaretlerinde insanlar, kurbanın yanı sıra beraberinde getirdikleri malzemelerle hem fetir hem de süt aşı yaparak dağıtırlar. Ayrıca kayanın bölgedeki önemli işlevlerinden biri de küs veya düşmanlıkları olan insanların birbirleriyle barışmasına vesile olmasıdır. Yani kaya ile ilgili çeşitli merasimlerde insanlar kayanın saygısına hürmeten aralarında olan düşmanlığı unutup barışırlar (KK-16).

Kayaya atfedilen kutsallık ve hürmetten ötürü Muharrem ayında gece vakti Seycan köyünden 6-7 km mesafede bulunan kayaya 7 metre uzunluğunda elem yani tuğ götürülür ve 7 kere kayanın çevresinde dolandırılır. Bu dolandırma esnasında insanlar gönüllerindeki isteklere kavuşmak için dua ederler. Ritüelin doğru bir şekilde yürütülmesi için elemi dolandırılmasına kayanın kuzey tarafından başlanır ve doğu, güney ve batı yönünde devam edilerek bir daire çizilir (KK-15, KK-16).

Murteza Ali Kaya Çırpan kayası ile ilgili birçok efsane bulunur. İlk efsaneye göre kayanın doğu tarafının iki kilometre yakınında Selsal kalesi bulunur. Selsal kalesinde Selsal'ın taştan bir tahtı vardır. Hz. Ali, bu kalenin sahibi olan Selsal ile düşmandır. Savaş esnasında Selsal, Kur'an-ı Kerim'i kendi giysisine

bağladığından dolayı Hz. Ali'nin kılıcından zarar görmez. Hz. Ali, kılıcının keskinliğini kaybettiğini, bu sebeple kesmediğini düşünür. Bunun üzerine Hz. Ali, kılıcını kayaya vurup kayayı iki parçaya ayırır. Bir diğer efsaneye göre kayanın üstünde Hz. Ali'ye ait iki işaret mevcuttur. Bu iki işaretten ilki Hz. Ali'nin kendi gücünü göstermek için yumruğuyla kayaya vurmasıyla oluşan yumruk izi, ikincisi ise kayanın batı tarafında Hz. Ali'nin kudretini göstermek için parmaklarıyla dokunduğu esnada kaya üstünde oluşan izden ibarettir (KK-15).

2.1.2. Koç ve Teke Kayası

Koç ve Teke kayası, Ordulu kayası veya Kaya kaya gibi üç farklı adı bulunan kayalar, Ordulu ve Kazuk köyleri arasında bulunur. Yan yana bulunan iki kayanın koç ve tekeye benzemesinden dolayı bu isim verilmiştir (KK-1, KK-4). Koç ve teke kayasının rengi siyahtır (KK-2) ve yönü kibleye dönüktür (KK-3). Koç ve Teke kayasına çocuk sahibi olmak dışında birçok farklı dilek sebebiyle gidilir. İnsanlar bu kayaların altından üç defa geçtikten sonra dileklerini dile getirirler. Kadınlar, çocuk sahibi olmak için dileklerini diledikten sonra kayanın karşısında yuvarlanırlar. Ayrıca kayaların yanında dua edip dileklerini dileyen insanlar gerek saygıdan gerekse de şifa bulmak için kayayı öperler (KK-3). Bu dileklerinin kabul olup olmayacağını ise kayaların etrafında bulunan küçük bir taş kayalara sürtmek suretiyle yapıştırmaya çalışırlar. Söz konusu kaynak kişi, yengelerinin çocuk sahibi olamadığını, çocuk sahibi olmak için kayaların yanına giderek dilek dilediklerini ve belli bir süre sonra çocuk sahibi olduklarını anlatmıştır (KK-1). Dilekleri kabul olan insanların bazıları kayaların yanında adadıkları kurbanları keserek etini fakirlere verirler (KK-1). Ziyaretçilerin bazıları ise fetir dağıtırlar (KK-2). Dilekleri kabul olup çocuk sahibi olan insanlar kız, erkek farkı olmadan ikinci bir isimle birlikte adlarını Kaya koyarlar. Söz konusu köylerde koç ve teke kayasıyla ilintili olarak Kaya Ahmet, Kaya Murat, Kaya Sadık vb. kişi isimleri bulunur.

Ayrıca kaya ile ilgili anlatılan iki farklı memorat bulunmaktadır. İlki, Ordulu köyünde yaşayan ve tarlada çalışıp uyuyan bazı insanların uyandıkları vakit yakınlarında bir koç ile teke gördükleri ve onların peşlerinden gittikleri zaman iki hayvanın birbirine değip taş kesildikleriyle ilgilidir (KK-1). Ancak başka bir memoratta, koç ve tekenin gökyüzünden yeryüzüne boynuzlarıyla dövüşerek indikleri vakit taş kesildiklerini belirten bir anlatıdır (KK-2).

2.1.3. Çırağcı Kayası

Çırağcı kayası, Der-e Sebz köyünde²⁸ bulunmaktadır. Kadim zamanlarda bu kayanın yanında sürekli bir çırağın yanması sebebiyle bu isim verilmiştir. Ancak günümüzde bu çırağ yanmamaktadır. İnsanlar bu kayadan dileklerini diler, dileklerinin kabul olması durumunda ise adaklarını götürüp dağıtırlar (KK-9).

2.1.4. Düldül Kayası

Düldül kayası, Seydabad köyünde bulunur. Efsaneye göre Hz. Ali, köy yakınındaki bir akarsudan geçince atı Düldül'ün nal izleri bu kayada oluşur. Bu sebeple insanlar, dilek dilemek için kutsal kayayı ziyaret ederler. Dileklerinin kabul olması durumunda ise çeşitli tatlılar, çay vs. yiyecek veya içecek götürülerek insanlara dağıtılır (KK-11).

2.2. Taşlar

2.2.1. Erenler/Doğan Taş

Erenler veya Doğan taş olarak bilinen taş, Çelebi köyünde bulunur. İnsanlar, çocuk sahibi olmak, hastalıklarına şifa bulmak, yaşadıkları sıkıntılardan uzaklaşmak, koronavirüs gibi salgın hastalıklardan kurtulmak, askere giden çocuklarına ve uzun yolculuğa çıkan akrabalarına sağ salim kavuşmak için niyazda bulunurlar. Kutsal taşta başvuran insanlar, bu taşın canlı bir varlık gibi her yıl doğurduğuna ve bu kayanın yanlarındaki küçük taşların ana kayanın yavruları olduğuna inanır. Dilek dilendikten sonra da yavru taşlardan bir tanesi alınır. Dileklerinin kabul olması durumunda yavru taşları tekrar yerine bırakılıp taş yanında kurban kesilir. Adak sahipleri, burada yaptıkları ocaklarda eti pişirerek öğle yemeğinde insanlara dağıtırlar (KK-5).

2.2.2. Kutabad/Doğan Taş

Kutabad veya Doğan taş olarak bilinen taş, Kutabad köyünde bulunur. İlkbahar mevsiminde ziyaret edilen taş, bölge sakinleri tarafından ördeğe benzetilir (KK-7). Erenler/Doğan taşında olduğu gibi insanlar, Kutabad/Doğan taşının da canlı bir varlık gibi her yıl doğurduğuna inanmaktadır. Taş etrafında bulunan küçük taşların ise Kutabad/Doğan taşının yavruları olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple çocuk sahibi bilhassa da erkek çocuk sahibi olmak için kadınlar, dilek dilerken taşı öper ve buradan ayrıldıklarında küçük taşlardan birini götürürler. Dileğinin kabul olması durumunda taş tekrar yerine bırakılır, burada bir kurban kesilir veya fetir dağıtılır. Çocuk dünyaya gelince ikinci bir isimle birlikte Kaya ismi verilir.

²⁸ İran İslam devriminden önce *Kurt Deliği* olan köyün adı ilk önce *Der-e Gorg* daha sonra ise *Der-e Sebz* adıyla değiştirilmiştir.

Bölgede Kaya Hüseyin, Kaya Hasan, Kaya Mehmet, Kaya İsmail, Kaya Rıza, Kaya Sultan vs. gibi birçok isim bulunur (KK-5, KK-6, KK-8).

2.2.3. Ak Taş

Ak taş, Komican ilçesinin Enar mahallesindeki camide bulunur. Taş, beyaz renkli ve kıbleye dönüktür. Özellikle erkek çocuğu olmayan kadınlar tarafından perşembe günleri ziyaret edilir. Kadınlar ziyaretlerinde erkek çocuk dileklerini dile getirdikten sonra muşi yakarlar. Dileklerin kabul olması durumunda ise süt aşı ve fetir getirilir ve insanlara dağıtılır (KK-13, KK-24, KK-25). Ak taştan dilek dileyen insanların dileklerinin kabul olup olmayacağı kutsal taşa yapııştırılan küçük taşlarla anlaşılır (KK-25).

Ak taşla ilgili memorata göre ak taş, cami ve yol düzenlemeleri esnasında ikiye ayrılır. İkiye ayrıldıktan sonra taşlar, bazı insanların rüyalarına girip ikiye ayrıldıkları için rahatsız olduklarını ve birleşmeleri gerektiğini ifade eder. Bu rüyanın halk arasında yayılmasıyla birlikte ikiye ayrılan taşlar tekrar birleştirilir. (KK-23). Ak taşla ilgili bir diğer memorat ise taşın üstündeki çocuk ayak iziyle ilgilidir. Bölge halkından Hasan Kitap Ali'nin rüyasına bir zat girer, çocukların ayaklarının burada kesildiğini bu sebeple taş üstündeki izlerin çocuk ayaklarına ait olduğunu söyler (KK-25). Bölgedeki bir diğer memoratta ise Ak taşın geceleri sokaklarda dolaşarak bölge halkını koruduğuna inanılır (KK-23, KK-25). Ayrıca bu taşın üstünde bey kelimesinin yazılı olması ve bir tarafında da Arapça yazıların olması ak taşın mezar taşı olma ihtimalini arttırmaktadır (KK-24).

2.2.4. Kara Taş

Kara taş, Komican ilçesindeki Köhne Cami'nde bulunur. Taş, 65x40 çapındadır. İnsanlar kutsal taştan erkek çocuk ile birlikte farklı dilekleri dilemekte ve dileklerinin hâsıl olması durumunda ise fetir, çay ve şeker dağıtmaktadırlar (KK-24, KK-23). Ayrıca ziyaretçiler tarafından camiye adak olarak çay ve şeker verilir (KK-24).

Kara taşla ilgili bölgede anlatılan bir memorat bulunmaktadır. Anlatıya göre geçmişte insanlar, bir gece vakti yeşil bir nurun camiye girip abdest alarak iki rekât namaz kıldığını ve namazını tamamladıktan sonra tekrar çıktığını görürler. Bu rivayetin yayılmasıyla birlikte bölge halkı, o günden sonra cami ve taşa kutsal bir nazarla bakmaya başlamışlar (KK-24, KK-23).

2.2.5. Kalem Taşı

Kalem taşı, Semkavur köyünde biri büyük biri de küçük olan kara renkli iki taştır (KK-4, KK-22). Yaz ayının başında kadınlar tarafından ziyaret edilir. Buraya gelen kadınlar çeşitli dileklerde bulunduktan sonra aldıkları küçük taşları kutsal

taşa yapıştırmaya çalışırlar. Dilekleri kabul olan kadınlar, süt aşını bu taş yanında pişirip dağıtırlar (KK-21). Süt aşının yanı sıra çay ve şeker de dağıtılır (KK-4).

2.2.6. Bezir Taşı

Bezir taşı, Semkavur köyünde bulunan bir değirmen taşıdır. Kaynak kişilerin belirttiğine göre bu taş, geçmişte keten bitkisinin tohumundan yağ elde etmek için kullanılırdı. Ancak sonraları bu işte kullanılmamaya başlanır. Bir müddet sonra köy halkı tarafından taş, köydeki bir bulağın üstüne konulur. Taşın kutsallığına inanan insanlar, taşın yanına gelip dileklerini dilerler. Dileklerinin kabul olup olmayacağını taşa sürttükleri başka bir taşın yapışıp yapışmamasına göre anlamlandırılır. Ayrıca hastalıklardan kurtulup şifa bulmak için taşın üstüne oturulur ve bu yolla hastalıklardan kurtulacaklarına inanılır (KK-21, KK-4).

2.2.7. Kendi Kora Taşı

Kendi Kora taşı, Yasbolak köyünde bulunur. Kara renkli olan taşın altı boştur ve insanlar ekseriyetle akşam vakitleri taş ziyaretine gidip altında mum, çırağ veya muşi yakarak dua ederler. İnsanların çocuk sahibi olmak, yağmur veya kar yağdırmak, şifa bulmak, psikolojik sıkıntılardan kurtulmak, salgın hastalıkların tükenmesi ve kaybolan değerli bir ziynetin bulunması için başvurdukları kutsal bir taştır. İsteklerinin kabul olup olmayacağına da etraftan toplanan küçük taşların kutsal taşa sürttükleri esnada yapışıp yapışmamasıyla anlarlar. Dua ve isteklerinin kabul olması durumunda süt aşı ve erişte aşı pişirilip bölgedeki insanlara dağıtılır. Süt ve erişte aşının dışında adak olarak sunulan hayvanlar da kesilir. Çocuk dileğinde bulunup çocuk sahibi olan insanlar, çocuklarına ikinci bir isimle birlikte Kaya ismini verirler. Bölgede Kaya Hüseyin, Kaya Sultan vb. kişi adları bulunur (KK-18, KK-19).

Kutsal taş, geçmiş dönemlerde kümbetle çevrilmiştir ve üst kısmı yani çatısı yassı bir biçimdedir. Kuraklığın olduğu dönemlerde yağmur veya karın yağması için erişte aşı pişirilir ve kümbetin üstündeki oluklardan dökülür. Erişte aşının bir kısmı da yine yağmurun yağması için insanlara dağıtılır (KK-18, KK-19).

Söz konusu taşın kutsal olduğu ile ilgili bazı memoraatlar anlatılır. Bunlardan bir tanesinde Gavcelo köyünde bulunan Kaka İmamzadesinden bir nurun yükselip buradaki kutsal taşa geldiği ve ardından buradan da bir nurun yükseldiği şeklindedir (KK-18).

2.2.8. Çelgezi Taşı

Çelgezi taşı, Semkavur köyündeki Çelgezi tepesinin kuzeyinde bulunur (KK-4). Taş üstünde Hz. Ali'nin atı Döldül'ün nal izlerinin bulunduğu inandırılması sebebiyle kutsal kabul edilir. Taş, ilkbaharda ziyaret edilir (KK-21). İnsanlar,

herhangi bir dileğinin olması durumunda taşın yanına gidip dileklerini diler, dualarını eder ve kutsal kabul edilen taşı öperler (KK-20). Dileklerinin kabul olması durumunda ise fetir getirip taş etrafındaki insanlara dağıtırlar (KK-21). Ayrıca insanlar, yağmur veya kar yağmadığı zamanlarda taş yanında namaz kılıp dualar ederler. Kaynak kişilerin belirttiğine göre bu dualardan sonra yağmur yağmaya başlar (KK-4, KK-22).

2.2.9. Bala İmam/Yengi İmam Taşı

Bala İmam veya Yengi İmam taşı, Komican ilçesinde bulunur. Kibleye dönük olan taş, beyaz renklidir (KK-26). Taşın üstünde yer alan el izinin bir imama ait olduğuna inanıldığı için kutsal kabul edilir. İnsanlar tarafından perşembe günü ziyaret edilir. Başta çocuk sahibi olmak ve diğer birçok istek için insanların uğradığı bir yerdir. İnsanlar, taş yanından aldıkları küçük taşları, kutsal taşla yapıştırmaya çalışır. Dileklerin kabul olması durumunda ise fetir (KK-26) ve aş pişirilerek dağıtılır (KK-27).

2.2.10. Bala Ayak Taşı

Bala Ayak taşı, Komican ilçesinde bulunur. Griye yakın bir renge sahip olan taş, kibleye dönüktür ve uzundur. Taş ziyaretleri genellikle perşembe günü ve ilkbahar mevsiminde yapılır. Taşın üstündeki figürlerden imamzade olduğu düşünümesi ve şekil olarak da iki çocuk ayağına benzemesi sebebiyle bu isim verilmiştir. Kutsal kabul edilen taşın yanına gelen kadınlar, başta çocuk olmak üzere farklı dileklerini dile getirip dua ettikten sonra taşı öperler. Dileklerinin kabul olup olmayacağını kutsal taşla yapıştırdıkları küçük bir taşla anırlar. Sadece dileklerini değil, yapacakları bir işin sonucunun da iyi olup olmayacağını bu yöntemle belirlerler. Kadınlar, dileklerinin kabul olması durumunda ilkbaharın 60. gününde buraya gelip süt aşı pişirir ve fetir dağıtırlar (KK-28, KK-29).

SONUÇ

İran'ın Merkezi iline bağlı Komican bölgesinde yaşayan Türklerin, kaya ve taş kültürünün ele alındığı çalışmada, söz konusu kültürün sosyal ve tarihsel bağlamda diğer Türk topluluklarında var olan kaya ve taş kültürüyle mukayesesi yapılmıştır. Menşeyini eski Türk dininden alan ve tabiat kültürüne bağlı yir-sub'lar içinde kutsal ve ruhu olan varlıklar olarak kabul gören taş ve kayalar, Türk kültürünün ve geleneğinin taşındığı farklı coğrafyalarda da varlığını sürdürmüştür. Türklerin geleneklerinin yaşatıldığı coğrafyalardan biri olan İran'ın Komican bölgesinde de eski gelenekler halk yaşantısı içinde canlı bir şekilde sürdürülmekte ve korunmaktadır. Komican'da tespit edilen 14 taş ve kaya, insanlar tarafından

kutsal olarak kabul edilmektedir. Kutsallıkla birlikte saygı ve korkunun da insanların zihin ve inanç dünyasında yerini aldığı ve “Sen biley Çırağçı bize eziyet eyleme [Çırağçı kayasının hatırına bize cefa çekirme]” şeklindeki ifadelerle sirayet edip halk tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ziyaretlerde kutsallık, korku ve saygıyla birlikte insanların çocuk, sağlık, şifa, uğur, talih, evlilik, kavuşma, yağmur ve kar yağdırma dilekleri ön plana çıkmıştır. Kutsal kayalarda özellikle çocuk dileklerinin, bilhassa da erkek çocuk dileğinin ön plana çıkmasının Türk kültüründeki sosyokültürel sebeplerden kaynaklı bir durum olduğu ifade edilebilir.

Dileklerin dilendiği esnada gerçekleştirilen ritüeller, Türk dünyasının farklı coğrafyalarındaki pratikler ile ortaklıklar göstermiştir. Bölgede bilhassa isim verme, kanlı, kansız kurban sunma, yağmur ve kar yağdırma, doğan taş gibi ritüellerin temelde müşterek ancak ayrıntıda küçük farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Söz konusu durum Moğol menşeli olduğu düşünülen ve Türk kültüründe sürdürülen obo geleneğinde de mevcuttur. Bununla birlikte Türk mitolojisinde önemli bir yer tutan 3 ve 7 gibi formel sayıların ritüellerde yer aldığı görülmüştür.

Eski Türk inancını taşıyan geleneklerin yaşatılması sırasında yapılan ritüeller gerek geleneğin gerekse de din ve mezhebin harmanlanmasıyla yeni bir forma kavuşmuştur. Ritüellerde geleneğin etkisiyle taşın kutsal sayılması, el sürülmesi, öpülmesi, dilek dilenmesi, herhangi bir bez bağlanması, taş sürtülmesi, kurban kesilmesi, mum yakılması, yuvarlanması ve cinsiyet belirleyici gibi uygulamalar yapılmıştır. İslamiyet'in tesiriyle ise taşlar yanında namaz kılma, dua etme, oruç tutma gibi dinin bazı yükümlülükleri yerine getirilmiştir. Ayrıca mezhepsel bir etki nedeniyle bazı taş ve kaya üstündeki işaretlerin Hz. Ali ve imamzadelere addedildiği görülmüştür. Mezhep etkisinin yoğun olarak hissedildiği noktalardan biri de kutsal kaya ve taşlar etrafında anlatılan efsane ve memoralarda kendini göstermektedir. Bununla birlikte toplum içindeki taş ve kayalar etrafında anlatılan anlatılarla bunlar hakkındaki kutsallığın pekişmesine ve geleneğin sonraki nesillere aktarılmasına önemli bir etki ettiği düşünülmektedir.

Türkiye'de İran Türkleri hakkında kaya ve taş kültüyle ilgili yapılmış çalışmaların nicelik ve nitelik olarak yetersiz olması bölgedeki kaya ve taş kültürünün toplumun inanç ve günlük hayatındaki yerinin tam olarak anlaşılmasına sebebiyet vermiştir. Bölgedeki kült konusunun Türkiye ve İran dışında, bütüncül olarak farklı Türk topluluklarındaki kaya ve taş kültürleriyle karşılaştırılmasının yapılmaması bölgedeki geleneğin kökeninden habersiz kalınmasına sebebiyet vermiştir. Kültle ilgili bilgilerin verildiği, mukayeselerin

yapıldığı ve taş kültü örneklerinin sunulduğu bu çalışmanın dışında İran'daki farklı Türk bölgeleri üstüne çalışmaların gerçekleştirilmesi hem bölgedeki geleneğin yok olmadan derlenmesi hem de Türk dünyasındaki farklı toplulukları ile arasındaki bağlantıların tespiti için önem arz etmektedir.

FOTOĞRAFLAR²⁹

1. Murteza Ali Kaya Çırpan Kayası

2. Ve Kayanın Arasına Konulmuş Beşik

²⁹ Çalışmadaki fotoğraflar, Teyyibe Erebgol (8. ve 9. fotoğraflar), Amir Muhammed İshak Beygi (4. fotoğraf) ve Faruk Gün ile İhsan Kasımhane (diğer tüm fotoğraflar) özel arşivinden alınmıştır.

İran'da Eski Türk Kültürünün İzleri: Komican Bölgesi Kaya Kültü Örnekleri

3. Kendi Kora

4. Hz. Ali'nin Atı Düldül'ün Nal İzi

5. Erenler/Doğan Taş'ta Dua Eden Kaynak Kişi

6. Kaya Hanım Muradi'nin Mezar Taşı

7. Hac Kaya Mahmud Pak Nejad Ölüm İlanı

8. Kutsal Taş ve Kayalarda Çay Adağı

9. Kutsal Taş ve Kayalar Yanında Dağıtılan Aş Adağı

KAYNAKÇA / REFERENCES

Sözlü Kaynaklar³⁰

Kaynak Kişi 1: Hüseyin Veneki, 1964, Kazuk Köyü.

Kaynak Kişi 2: Kövkeb Kasımhane, 1940, Fezlabad Köyü.

Kaynak Kişi 3: Semed Şemşiri, 1963, Fezlabad Köyü.

Kaynak Kişi 4: Mahmut Hamedihah, 1963, Semkavur Köyü.

Kaynak Kişi 5: Belkeys Hüseyinabadi, 1963, Çelebi Köyü.

Kaynak Kişi 6: Umud Ali Rezayı, 1945, Çelebi Köyü.

Kaynak Kişi 7: Ayetullah Kutabadi, 1967, Kutabad Köyü.

Kaynak Kişi 8: Kaya Muhammed Masumi Bozçeluyi, 1951, Çelebi Köyü.

³⁰ Çalışmada kaynak kişilerden derlenen veriler Kulamrıza Komicanı'den temin edilmiştir. Bu sebeple verilerin tarafımıza aktarılmasında gösterdiği özveriden dolayı kendisine teşekkürlerimizi sunarız.

- Kaynak Kişi 9: Mahmut Yasbolağı, 1965, Der-e Sebz Köyü.
Kaynak Kişi 10: Ayetullah Muhammedi, 1957, Henecin Köyü.
Kaynak Kişi 11: Muhammed Ellame Ecved, 1953, Dervişan Köyü.
Kaynak Kişi 12: Ali Ekber Derhah, 1954, Dervişan Köyü.
Kaynak Kişi 13: Esed Ağa Sultani, 1934, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 14: Kaya Ali Babayi, 1960, Nehr-e Poşte Köyü.
Kaynak Kişi 15: Hebibullah Nebii, 1935, Seycan Köyü.
Kaynak Kişi 16: İsmail Nebii, 1969, Seycan Köyü.
Kaynak Kişi 17: Behram Ali Ahmedi, 1944, Terlan Köyü.
Kaynak Kişi 18: Zehra Sultan Gavceluyi, 1958, Yasbolak Köyü.
Kaynak Kişi 19: Abdurıza Yasbolağı, 1957, Yasbolak Köyü.
Kaynak Kişi 20: Ebulhesen Şehbazi, 1950, Meydanek Köyü.
Kaynak Kişi 21: Halil Kerimi, 1967, Semkavur Köyü.
Kaynak Kişi 22: Veliyollah Pirhüseynlu, 1950, Semkavur Köyü.
Kaynak Kişi 23: Mahmuniir Rüstemi, 1945, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 24: İsmail Komicani, 1955, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 25: Mahmut Enari, 1937, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 26: Rukayye Komicani, 1959, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 27: Kulam Ali Komicani, 1940, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 28: Sultan Ali Enari, 1940, Komican İlçesi.
Kaynak Kişi 29: Ebulkasım Enari, 1963, Komican İlçesi.

Elektronik Kaynaklar

- Diyanet İşleri Başkanlığı, (2022). <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/nisa-suresi-4/ayet-27/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1>, Erişim tarihi: 10.07.2022.
- Merkez-e Amar-e İran, (2022). <https://www.amar.org.ir/>, Erişim tarihi: 10.07.2022.

Matbu Kaynaklar

- Alptekin, A. B. (1993). *Fırat Havzası Efsaneleri (Metinler)*. Kültür Ofset.
- Aydın, M. (2005). *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*. Din Bilimleri.
- Bayat, F. (2006). Türk mitolojisinde dağ kültü. *Folklor/Edebiyat*, 12(46), 47-60.
- Beh Azin, D. (1356/1977). Etekadat-e merdom-e erdebil der mored-e seng-e baranza. *Berresiha-ye Tarihi*, 72, 121-142.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* (Eren Ercan, Çev.). Yurt.
- Boyce, M. (1975). On the zoroastrian temple cult of fire. *Journal of The American Oriental Society*, 95(3), 454-465.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Akçağ.
- Eliade, M. (1994). *Edebi Dönüş Mitosu* (Ümit Altuğ, Çev.). İmge.
- Eliade, M. (2002). *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. Kabalcı.
- Eroğlu, E. F. (2020). Obo kültü ve Muğla Meke köyü oboları. *BAYTEREK Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 46-73.
- Farıyabi, Y. vd. (1397/2018). Berresi-ye sahtar-e ayini ve esatiri-ye gedemgah der Ciroft. *Motaleat-e İrani*, 33, 215-233.
- Gökbel, A. (2000). Türk halk inançlarında din ve din anlayışı (kurban kültü örneği). *Dinler Tarihi Araştırmaları-II Sempozyumu bildiriler kitabı* içinde, (ss. 179-197). Dinler Tarihi Derneği Yayınları.
- Gün, F. & Kasımhane, İ. (2023). İran Merkezi bölgesi Türklerinde ağaç kültü. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 16(41), 123-140. <http://dx.doi.org/10.12981/mahder.1225908>
- Güner Dilek, F. (2015). Altay Türklerinde yolculuk ile ilgili inanışlar ve ritüeller. *Folklor/Edebiyat*, 84, 45-56.
- İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde şamanizm kalıntıları. *İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, IV, 19-30.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. Millî Eğitim.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Türk Tarih Kurumu.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dini*. Kültür Bakanlığı.

- Kalafat, Y. (2002). *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I*. Kültür Bakanlığı.
- Kalafat, Y. (2016). Düldül etrafında gelişmiş halk inanmaları. *Kültür Evreni*, 20-30.
- Karaoğlan, H. (2015). Anadolu'da Hz. Ali tasavvurları Kahramanmaraş örneği. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 37-70.
- Kasımhane, İ. (1397/2018). Ehemmiyyet-e sehre-ha der namgozari-ye kudekan-e il-e Borçelu. *El Bilimi*, 101, 143-149.
- Khisamitdinova, F. (2019). Başkurt mitolojisinde taş. 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Gelenek Görenek ve İnançlar bildiriler kitabı* içinde, (ss. 215-218). Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kıyak, A. (2011). Geleneksel Türk dininde ağaç kültü-Elazığ örneği-. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13, 91-104.
- Muhammediyan, F. vd. (1394/2015). Ferayend ve çegunegi-ye şeklgiri-ye memari-ye ayini-ye Yarsan. *Fesname-ye Elmi, Fenni, Honeri-ye Eser*, 72, 93-108.
- Ocak, A. Y. (2020). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İletişim.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)*. Türk Tarih Kurumu.
- Önal, M. N. (2003). Dağ kültü, eren kültü ve şenliklerinin Muğla'daki yansımaları. *Bilig*, 25, 99-124.
- Örnek, S. V. (1966). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtil İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Özen, K. (1981). Divriği yöresinde ziyaretler yoluyla çocuk sahibi olma inancı ve diğer uygulamalar. *Türk Folkloru*, 18, 22-27.
- Siyahpuş, M. T. (1353/1974). Cay-e pa. *Yağma*, 9, 542-546.
- Tanyu, H. (1968). *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*. Ankara Üniversitesi.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk*. Simurg.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Türk Dil Kurumu.

EXTENDED ABSTRACT

Komijan district is located within the borders of the Central province of Iran. Turks belonging to the Bayat clan live in Komijan, where the Turkish population is densely located. There are some secret forces in the nature cult, which occupy an important place in the ancient Turkish religion, and these forces are expressed as earth and water. Stone and rock cults, two important cults within the earth and water, still exist among the Turks in the Komijan region today. In addition, these cults also represent the Turkish identity, as they are an important part of the ancient Turkish culture. The beliefs formed around the 14 cults of stone and rock found in the region are important for understanding and comprehending the socio-cultural life of Komijan Turks, as well as for demonstrating practices and approaches formed around beliefs. Some rocks and stones in this area, which are considered sacred places, are locations where people gain psychological strength, cling to existence, and inspire hope for life. When people face difficult situations, they realize that their power is limited, so through sacred places people feel the desire to turn to the creator in different ways and consider these places as a place of pilgrimage or shelter for themselves. By visiting the cults of stones and rocks, people strive to achieve their desires by making wishes for material or spiritual welfare. The desire to have children occupies an important place in the pleading wishes. In order to do this, various rituals are held around the cults of stone and rocks, and similar spells of contact are often found. Wishes to get rid of diseases and to make it rain or snow are also among the desires of the inhabitants of the region. Additionally, there are also beliefs in the region that stones give birth like living beings and that they protect the public by visiting various places at night. The spread of various narratives around these beliefs among the people of the region leads to an even greater increase in decency and respect for rock and stone cults. Due to this respect and spirituality, people show their gratitude to the holy spirits and God by offering a blood or bloodless sacrifice in case their wishes are granted. Those who want to have children, in case their wish comes true, give their newborn girls or boys the name Kaya (rock) along with other names. Along with the name Kaya (rock) sometimes Turkish and sometimes Arabic names are given, while naming in particular. However, recently, Arabic names have been more prevalent than Turkish names. The cults in the region have important functions in social life in terms of being at the center of life. Despite these functions, the cults have not been sufficiently and thoroughly subjected to folklore studies in Iran and Turkey has prevented the understanding of the place and importance of rock and stone cults of the region in Turkish culture. In this context, the necessity of this work has been revealed. The study was carried out to determine the practices and approaches formed around the rock and stone cults

in the region and to reveal their place in Turkish culture in a comparative way. The data used on the beliefs and practices formed around the stone and rock cults consist of information compiled from oral sources of 2019 around Komijan and villages nearby. When the compiled data were examined, it was revealed that beliefs and practices based on the ancient Turkish belief system existed in social life. It has been determined that these beliefs and practices are still preserved in the Turkish culture of the Komijan region with various changes and transformations.